Journal of Ketab-e Qayyem
ISSN: 2251 - 6026
Homepage: KQ.meybod.ac.ir
Meybod University

An Analysis of the Semantic Components of the Term "Surʿat" in the Holy Qurʾan Based on Conceptual Relations

Rahman Oshriyeh[1] | Muhammadali Khorrami[2] | Seyyed Abdorrasoul Hosseini Zadeh[3] | Seyyed Muhammad Naghib[4]

1. Associate professor, University of Qur'an and Islamic Studies, Qom, Iran. E-mail: oshryeh@quran.ac.ir
2. Corresponding Author, PhD student in comparative Qur'anic interpretation, University of Qur'an and Islamic Studies, Qom, Iran. E-mail: m.a.khorramii@gmail.com
3. Associate professor, University of Qur'an and Islamic Studies, Qom, Iran. E-mail: hossenzadeh@quran.ac.ir
4. Associate professor, University of Qur'an and Islamic Studies, Qom, Iran. E-mail: nagheb@quran.ac.ir

Article info.

Article type:
Research Article

Article history:
Received 2 August, 2024
Received in revised form 10 September, 2024
Accepted 23 October, 2024
Published online 23 September, 2026

Keywords:
Holy Qur'an, Surʿat, Comparative analysis, Conceptual relationships, Semantic components.

Abstract

One of the effective ways of gaining an accurate understanding of the teachings of the Holy Qur'an is to examine its vocabulary and elucidate its semantic nuances and distinctions within the context of the verses. Using a descriptive-analytical method and a library-based method of data collection, the present study examines the semantic distinctions among the words associated with the concept of surʿat in the Holy Qur'an. In this study, surʿat is examined as the focal point of the semantic field, together with some words, including sabaq, ihrāʿ, ifāḍah, īfāḍ, bidār, zaff, ʿajalah, nasl, ihṭāʿ, and fawr, which have the greatest degree of conceptual overlap with it in the Holy Qur'an, and their semantic components are compared with one another. The findings demonstrate that sabaq is a type of surʿat accompanied by getting ahead of others and the existence of a competitive situation, whereas ihrāʿ denotes surʿat accompanied by anxiety and psychological pressure. Ifāḍah is movement and directing or propelling something along with surʿat and flow, without necessarily implying anxiety. Also, īfāḍ denotes rapid movement and carrying out an action with haste and surʿat. Bidār means taking the initiative and acting at the earliest possible time, whereas zaff primarily refers to surʿat in walking and movement accompanied by precision and reflection. ʿAjalah suggests performing an action before the appropriate time or appointed moment, whereas nasl points to the notion of rapid departure. Ihṭāʿ is an accelerating movement accompanied by fear and apprehension, and fawr denotes performing an action immediately, naturally, and without interruption.

Cite this article: Oshriyeh, R., Khorrami,M., Hosseini Zadeh, S.A., & Naghib, S.M. (2026). An Analysis of the Semantic Components of the Term "Surʿat" in the Holy Qurʾan Based on Conceptual Relations. *Journal of Ketab-e Qayyem*, 16(2), 1-18. http//doi.org/10.30512/kq.2024.21956.3933

© The author(s).
Publisher: Meybod University.
DOI: http//doi.org/10.30512/kq.2024.21956.3933

Extended Abstract

Introduction

One of the effective ways of gaining an accurate understanding of the teachings of the Holy Qur'an is to examine its vocabulary and elucidate its semantic nuances and distinctions within the context of the verses. The concept of *surʿat* is among the issues that emerge in the Holy Qur'an with various applications and, at times, with different semantic and evaluative connotations. Thus, in some instances, *surʿat* in performing good deeds and attaining divine forgiveness is praised, whereas, in others, haste and premature action are censured. This diversity of usage indicates that the words associated with *surʿat* are not complete synonyms and that each possesses specific semantic features. The present study aims to analyze the semantic components of the vocabulary associated with *surʿat* in the Holy Qur'an and elucidate their commonalities and distinctions. To this end, the word *surʿat* is examined as the focal point of the semantic field, together with the words related to it. This is done in order to clarify more precisely their semantic boundaries and conceptual relationships.

Methodology

In terms of objective, this study is fundamental in nature. In terms of method, it is descriptive-analytical. The data were collected through a library-based method. First, the concept of *surʿat* was examined from both lexical and Qur'anic perspectives. Subsequently, the words with the greatest degree of conceptual overlap with it, including *sabaq*, *ihrāʿ*, *ifāḍah*, *īfāḍ*, *bidār*, *zaff*, *ʿajalah*, *nasl*, *ihṭāʿ*, and *fawr*, were identified. To clarify the precise meanings of these words, their occurrences in the verses of the Holy Qur'an and the views of lexicographers and exegetes were examined, after which their semantic components were compared with one another. In this analysis, in addition to the common component of "haste", such indicators as competition, anxiety, psychological pressure, premature action, departure, fear, precision and reflection, and immediacy were taken into consideration. Finally, through an analysis of the conceptual relationships among these words, the distinguishing features of each and their semantic boundaries within the domain of *surʿat* were elucidated.

Findings

The study demonstrates that, although the words examined within the semantic field of *surʿat* share the components of haste and rapid movement, each possesses distinct semantic components. *Surʿat* is a general concept denoting the performance of an action or movement within a short period of time, whereas the other words acquire more specific meanings through the addition of particular components. *Sabaq*, in addition to *surʿat*, denotes getting ahead of another and the existence of a competitive situation; therefore, the elements of competition and striving for superiority distinguish it from *surʿat*. *Ihrāʿ* denotes *surʿat* accompanied by anxiety, psychological pressure, and being driven or urged onward. Regarding *ifāḍah*, in addition to movement and *surʿat*, it denotes flowing, pouring forth, and, in some instances, directing or propelling something along with ease. It does not necessarily imply anxiety. *Īfāḍ* likewise emphasizes rapid movement and carrying out an action with haste and *surʿat*, with the component of intense haste being more prominent in it than in *surʿat*.

In addition to *surʿat*, *bidār* denotes taking the initiative and acting at the earliest possible time and is therefore more specific than *surʿat*. *Zaff* primarily refers to *surʿat* in walking and movement and, according to some exegetical explanations, may also contain the component of precision and reflection.

ʿAjalah is one of the most important words distinguished from *surʿat* and denotes performing an action before the appropriate time or appointed moment; consequently, in many Qur'anic usages, particularly in material matters, it carries a negative evaluative connotation. *Nasl*, in some usages, in addition to *surʿat*, encompasses the notion of rapid departure. *Ihṭāʿ* denotes turning toward something or accelerating movement accompanied by fear and apprehension and thus shares the component of *surʿat* while differing from it in terms of the psychological state involved. Finally, *fawr* denotes performing an action immediately, naturally, and without interruption and is semantically associated with the notions of boiling and surging. Accordingly, the differences among these words should be sought in additional components such as competition, anxiety, ease, initiative, precision, premature action, departure, fear, and immediacy.

Conclusion

The results of the study demonstrate that the concept of *surʿat* in the Holy Qur'an is a general concept encompassing a network of related words. The sharing of these words in the component of "haste" does not mean that they are synonymous; rather, each covers a particular aspect of this semantic field by virtue of possessing additional semantic components and is employed in accordance with the context of the verses. Accordingly, *surʿat* denotes the rapid performance of an action or movement, whereas *sabaq* expresses *surʿat* accompanied by getting ahead and competition, *ihrāʿ* is *surʿat* accompanied by anxiety and psychological pressure, *ifāḍah* is movement and directing or propelling something along with *surʿat* and flow, *īfāḍ* is rapid movement accompanied by haste, *bidār* is *surʿat* accompanied by initiative, *zaff* is haste in walking accompanied by precision and reflection, *ʿajalah* is performing an action before its appointed time, *nasl* is *surʿat* accompanied by departure, *ihṭāʿ* is *surʿat* accompanied by fear and apprehension, and *fawr* is natural and immediate *surʿat*.

The overall findings indicate that the analysis of semantic components and conceptual relationships is an appropriate tool for distinguishing between closely related words and preventing them from being regarded as complete synonyms. From this perspective, simultaneous attention to the semantic components of words and the context of the verses plays a fundamental role in attaining their precise meanings. The findings also demonstrate that the concept of *surʿat* in the Holy Qur'an, depending on the word employed, may be accompanied by components such as competition, anxiety, initiative, precision, reflection, departure, fear, and immediacy. Recognizing these distinctions can contribute to a more precise understanding of the linguistic and semantic nuances of the verses and to the elucidation of the relationships among related words.

کتاب قیّم
شاپا: ۶۰۲۶ – ۲۲۵۱
Homepage: KQ.meybod.ac.ir

تحلیل مؤلفه‌های معنایی «سرعت» در قرآن کریم با تکیه بر روابط مفهومی

رحمان عشریه[۱] | محمدعلی خرمی[۲] ✉ | سید عبدالرسول حسینی زاده[۳] | سید محمد نقیب[۴]

۱. دانشیار دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، قم، ایران. رایانامه: oshryeh@quran.ac.ir
۲. نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری تفسیر تطبیقی قرآن، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، قم، ایران. رایانامه: m.a.khorramii@gmail.Com
۳. دانشیار دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، قم، ایران. رایانامه: hossenzadeh@quran.ac.ir
۴. دانشیار دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، قم، ایران. رایانامه: nagheb@quran.ac.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۱۲
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۶/۲۴
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۱۹
تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۱/۰۱

واژگان کلیدی:
قرآن کریم، سرعت، تحلیل تطبیقی، روابط مفهومی، مؤلفه‌های معنایی.

چکیده

هدف: پژوهش حاضر با هدف تبیین تمایزات معنایی واژگان مرتبط با مفهوم «سرعت» در قرآن کریم و تعیین مؤلفه‌های معنایی متمایزکننده هر یک از این واژگان انجام شده است.

روش پژوهش: این پژوهش از نظر نوع پژوهش بنیادی و از نظر روش، توصیفی ـ تحلیلی است و اطلاعات آن به شیوه کتابخانه‌ای گردآوری شده است. در این پژوهش، واژه «سرعت» به‌عنوان واژه کانونی حوزه معنایی مورد نظر قرار گرفته و واژگان «سبق، إهراع، إفاضه، إیفاض، بدار، زفّ، عجله، نَسل، إهطاع و فور» که بیشترین مؤلفه‌های مشترک را با آن دارند، شناسایی و با استناد به کاربردهای قرآنی و تحلیل مؤلفه‌های معنایی، به صورت تطبیقی بررسی شده‌اند.

یافته‌ها: یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که هر یک از واژگان بررسی‌شده، ضمن اشتراک در مؤلفه کلی شتاب، دارای مؤلفه معنایی متمایزی است. «سبق» بر شتاب برای پیشی‌گرفتن از دیگران در رقابت، «إهراع» بر شتاب همراه با اضطراب و فشار روانی، «إفاضه» بر سوق‌دادن همراه با شتاب بدون اضطراب و «إیفاض» بر حرکت سریع و انجام کاری با شتاب و عجله دلالت دارد. «بدار» بیانگر سرعت در حرکت و اعمال ظاهری، «زفّ» نشان‌دهنده شتاب در حرکت همراه با دقت و تفکر، «عجله» ناظر به انجام کاری پیش از موعد، و «نَسل» بیانگر سرعت در خروج است. همچنین «إهطاع» بر شتاب در انجام کاری پیش از موعد همراه با ترس و نگرانی و «فور» بر سرعت و شتاب طبیعی و بدون درنگ دلالت دارد.

نتیجه‌گیری: نتایج نشان می‌دهد که «سرعت» در قرآن کریم مفهومی عام در حوزه شتاب است و واژگان مرتبط با آن، اگرچه در اصلِ معنای سرعت و شتاب اشتراک دارند، به دلیل برخورداری از مؤلفه‌های معنایی متفاوت، از یکدیگر متمایزند. ازاین‌رو، توجه به این تفاوت‌های معنایی می‌تواند در فهم دقیق‌تر کاربرد واژگان قرآنی و تبیین ظرافت‌های معنایی آیات مؤثر باشد.

استناد: : عشریه، رحمان؛ خرمی، محمدعلی؛ حسینی‌زاده، سید عبدالرسول و نقیب، سید محمد. (۱۴۰۵). تحلیل مؤلفه‌های معنایی «سرعت» در قرآن کریم با تکیه بر روابط مفهومی، کتاب قیّم، ۱۶ (۲)، پیاپی: ۳۵، ۱۸-۱.

DOI: http//doi.org/10.30512/kq.2024.21956.3933

ناشر: دانشگاه میبد.

© نویسندگان.

۱. طرح مسئله

قرآن کریم به‌عنوان کتاب مقدس مسلمانان، دربرگیرنده معانی و مفاهیم عمیقی است که تفسیر و درک صحیح آنها نیازمند مطالعه و تحقیق دقیق می‌باشد. یکی از این مفاهیم، «سرعت» است که در آیات کاربردهای گوناگونی دارد؛ به‌گونه‌ای که در برخی موارد، به‌عنوان امری مثبت و در بعضی موارد، به‌عنوان امری مذموم شمرده شده است. برای مثال، در آیاتی مانند ﴿**فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ**﴾ (بقره: ۲/ ۱٤۸) و ﴿**وَ سَارِعُوا إِلىٰ مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ**﴾ (آل عمران: ۳/ ۱۳۳) بر سرعت در انجام امور خیر و کسب بخشش الهی تأکید شده است؛ اما در آیات دیگری نظیر ﴿**أَعَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ**﴾ (اعراف: ۷/ ۱۵۰)، ﴿**فَهُمْ عَلىٰ آثارِهِمْ يُهْرَعُونَ**﴾ (صافات: ۳۷/ ۷۰) و ﴿**وَ يَدْعُ الْإِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَاءَه بِالْخَيْرِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا**﴾ (اسراء: ۱۷/ ۱۱)، شتاب‌زدگی به شکلی منفی مورد نکوهش قرار گرفته است. این تنوع در کاربرد واژگان مرتبط با مفهوم «سرعت» و واژگان متعدد دیگری که با مفاهیم مرتبط به‌کار رفته‌اند و دارای بار معنایی مثبت یا منفی هستند، زمینه‌ای برای پژوهش‌های عمیق‌تر درباره معانی و روابط مفهومی این واژگان فراهم کرده است. برای دستیابی به این واژگان و فهم دقیق آنها، نیاز به بررسی دقیق لایه‌های معنایی آیات وجود دارد. از طرفی، یکی از علومی که از قرن بیستم تاکنون به‌ویژه، در حوزه مطالعات آکادمیک و قرآن‌پژوهی مورد توجه قرار گرفته، علم معناشناسی است. این علم که شاخه‌ای از زبان‌شناسی محسوب می‌شود، به بررسی علمی معنا می‌پردازد و به‌همین دلیل می‌توان آن را «دانش معنا» نامید (قائمی‌نیا، ۱۳۹۹، ص۱٤).

پژوهش حاضر با هدف تحلیل مؤلفه‌های معنایی واژگان مرتبط با مفهوم «سرعت» در قرآن کریم، درصدد است تا به تبیین دقیق‌تر و جامع‌تر این مفهوم بپردازد و از طریق مقایسه این واژگان، به اشتراکات و تفاوت‌های آنها پی برده و کاربردهای مختلف این واژگان را در سیاق آیات بررسی کند. بررسی و تحلیل سیاق آیات و مفاهیم پیرامونی، این امکان را فراهم می‌آورد که روشن شود، هریک از این واژگان در چه شرایط و معنایی به‌کار رفته‌اند. هدف از پژوهش حاضر، تبیین دقیق ظرائف معنایی واژگان مرتبط با حوزه معنایی «سرعت» است. در این راستا، با بررسی واژگان مترادف و همسو با این مفهوم، تلاش می‌شود تا به اندازه توان پژوهش، مؤلفه‌های معنایی واژگان همسو در این حوزه معنایی شناسایی و در مقایسه با مفهوم اصلی «سرعت» تحلیل و بررسی شوند.

بر این اساس، سؤالات این پژوهش عبارت‌اند از:

مؤلفه‌های معنایی واژگان مرتبط با مفهوم «سرعت» در قرآن کریم چیست؟ رابطه مفهومی آنها چگونه است؟ در این راستا و در جهت پاسخ به سؤال یاد شده، در مرحله اول معنای لغوی این واژگان تبیین می‌شود. در مرحله بعد برای دستیابی به معنای دقیق هر واژه، تفاوت‌ها و شباهت‌های آنها با سایر واژگان هم‌معنا، تحلیل و تطبیق می‌گردد. واژگان مطرح‌شده در این پژوهش عبارت است از: «سبق»، «اهراع»، «افاضه»، «وفض»، «بدار»، «زفّ»، «عجله»، «نسل»، «اهطاع» و «فور».

۲. پیشینه و نوآوری تحقیق

برخی از نویسندگان به‌صورت جزئی در آثارشان به این موضوع اشاره کرده‌اند. در ذیل به چند مورد از این دست اشاره شده و سپس، به جنبه امتیاز پژوهش حاضر نسبت به آن‌ها پرداخته می‌شود:

ـ بلوچی (۱۳۹٦) در مقاله «معناشناسی واژه (مسارعت) در قرآن با تکیه بر روابط همنشینی و جانشینی» به بررسی واژه مسارعت و کلمات همنشین آن مثل «الخیرات»، «مغفرت»، «سابقون» و «الإثم» پرداخته و در ادامه جانشینان آن، یعنی «سابقوا» و «استبقوا» را بیان کرده است و ارتباط میان این سه واژه را نیز مکمّلی و اشتدادی و تقابلی توصیف نموده است.

ـ منصوری(۱۳۸۸) در مقاله «سبقت در کار خیر» به بررسی دو واژه «سرعت» و «سبقت» در کار خیر پرداخته و به جمع‌آوری آیات مرتبط با این واژه‌ها و بیان فضیلت سبقت و سرعت در امور خیر پرداخته است.

با وجود تحقیقات متعدد در این زمینه، تاکنون هیچ‌یک از نویسندگان، به‌طور جامع به این واژه و تبیین تفاوت‌های آن با واژگان معنایی همسو نپرداخته‌اند. در پژوهش حاضر به صورت مستقل به بررسی واژگان دارای مفهوم «سرعت» در منابع لغوی و تفسیری پرداخته شده و در نهایت، تمایزات این واژگان تبیین شده است.

۳. مفهوم‌شناسی

در این بخش مفهوم مؤلفه‌های معنایی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۳-۱. مؤلفه‌های معنایی

معناشناسان به منظور بررسی دقیق واژه‌ها، مفاهیم آنها را به شاخصه‌هایی تجزیه می‌کنند که هریک از این شاخصه‌ها به‌عنوان مؤلفه‌های معنایی خاصی برای درک ساختار زبانی یک واژه محسوب می‌شوند (صفوی، ۱۳۹۷، ص۷۸). در واقع، این مؤلفه‌های معنایی مجموعه‌ای از ویژگی‌ها هستند که مفهوم یک واژه را شکل داده و امکان توصیف دقیق روابط معنایی در یک جمله را فراهم می‌آورند و روابط مفهومی را در سطح واژه نمایان می‌سازند (پالمر، ۱۳۴۶، ص۱۴۷). از طریق تجزیه و تحلیل این مؤلفه‌های معنایی، معنای وسیع‌تری از واژه‌ها استخراج می‌شود که این امر در تحلیل معنایی، به‌عنوان یکی از اهداف پژوهش در نظر گرفته می‌شود. مؤلفه‌های معنایی می‌توانند از متن یا بافت مربوطه استخراج گردند (پالمر، ۱۳۴۶، ص۱۵۳). این روش امکان ارائه تعریفی جامع و دقیق از واژه‌های مورد نظر را فراهم می‌آورد و مرزهای معنایی این واژه‌ها را مشخص می‌سازد (آزادی، ۱۳۸۴، ص۳۱). بنابراین، مؤلفه‌های معنایی هر واژه و مقایسه آنها با واژگان مترادف، منجر به درک دقیق‌تری از معنای هر یک از این واژه‌ها، همچنین جایگاه و کاربرد آنها در موقعیت‌ها و جملات مختلف می‌شود و به تناسب شرایط مختلف مورد استفاده قرار می‌گیرد.

۳-۲. سرعت

سرعت به معنای خلاف کندی است (زبیدی، ۱۴۱۴، ج۱۱، ص۲۰۴). سریع خلاف بطیء را گویند و «سَرعانَ الناسُ» گروه پیشتاز از مردم است که با شتاب پیش می‌افتند (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج۳، ص۱۵۲؛ فراهیدی، ۱۴۱۴، ج۲، ص۸۱۴). «سَرِعَ الرَّجُلُ» هنگامی گفته می‌شود که انسان در سخن و کار خود شتاب کند (ازهری، بی‌تا، ج۲، ص۸۹) و «سُرعة» اسم مصدر است، زمانی «سارَعَ الی الشَّئ» گفته می‌شود که شخصی به یک چیز مبادرت بورزد (فیومی، ۱۴۰۵، ص۲۷۴). این ماده در ده آیه از قرآن کریم با هیئت سریع و در موارد دیگر با هیئت‌های «سارِعُوا، یُسارِعُونَ، سِراعاً، أسرَع و نُسارِعُ» آمده است. مفسّران درباره آیه ﴿**وَاللهُ سَریعُ الحِسابِ**﴾ (بقره: ۲/ ۲۰۲) گفته‌اند: سریع به معنای عمل کوتاه‌مدت است و روایتی ذیل آیه آورده‌اند که خداوند اعمال همه خلایق را در زمان یک چشم به‌هم‌زدن یا به میزان یک بار دوشیدن شیر گوسفند محاسبه می‌کند (زمخشری ۱۴۰۷، ج۱، ص۲۴۸). همچنین، مفسّران در ذیل آیه ﴿**وَ سَارِعُوا إلی مَغفرةٍ مِن رَبِّکُم**﴾ (آل عمران: ۳/ ۱۳۳) «سَارِعُوا» را به مبادرت (طبرسی، ۱۴۰۸، ج۲، ص۸۳۶) و سبقت بر اعمالی که موجب مغفرت می‌شود تفسیر و معنا کرده‌اند (بغوی، ۱۴۱۴، ج۱، ص۵۴۷). مفسّران در ذیل آیه ﴿**یُسارِعُونَ فِي الخَیراتِ**﴾ (آل عمران: ۳/ ۱۱۴) که در وصف گروهی از اهل کتاب نازل شده است، گفته‌اند: مسارعه در خیر، به معنای زیاده در رغبت و تمایل به آن است (زمخشری، ۱۴۰۷، ج۱، ص۴۰۳). برخی دیگر به معنای تبادر و مقدم داشتن آن بر چیز دیگر دانسته‌اند (فخررازی، ۱۴۲۰، ج۸، ص۳۳۴). آیه دیگری که ماده «سرع» در آن استفاده شده است، آیه: ﴿**یَخرُجُونَ مِنَ الأَجداثِ سِراعاً**﴾ (معارج: ۷۰/ ۴۳) است. برخی از مفسّران ذیل آن گفته‌اند: «سِراع» جمع سریع است (طباطبایی، ۱۳۵۲، ج۲۰، ص۲۴). عده‌ای آن را به معنای سرعت و شتابی گرفته‌اند که گویا در هنگام خروج از قبر مسابقه می‌گذارند (ابن جوزی، ۱۴۰۷، ج۸، ص۹۵). برخی

دیگر نیز، واژه «سرعت» را ضد «بُطأ»(کندی) دانسته‌اند و گفته‌اند که در مورد اجسام و افعال استعمال می‌شود و معنای آیه چنین می‌شود که اهل قبور به سبب شدت راندن و حرکت، با حالت شتاب و سرعت از قبرها خارج می‌شوند (طبرسی، ۱۴۰۸، ج۱۰، ص۵۳۸).

٤. تحلیل تطبیقی واژگان

واژگان مختلفی را می‌توان در حوزه معنایی واژه سرعت یافت کرد که هرکدام از مفاهیم و مصادیق خاص خود برخوردار هستند. در این پژوهش تلاش شده است تا واژگان مرتبط با مفهوم «سرعت» در قرآن کریم مورد بررسی و مقایسه قرار گیرند تا به درکی دقیق‌تر از ظرافت‌های معنایی این مفهوم دست یابیم. در گام نخست، واژگانی که دارای اشتراک مفهومی با واژه «سرعت» هستند، معرفی می‌شوند. سپس، این واژگان در قالب یک طرح گرافیکی نمایش داده خواهند شد؛ به گونه‌ای که واژه «سرعت» در نقطه کانونی حوزه معنایی قرار گرفته و کلماتی که در این مقاله بررسی می‌شوند، پیرامون آن تنظیم شده‌اند.

٤-١. سبق (سبقت)

واژه «سبقت» از ماده «سبق» مشتق شده است و در اصل به معنای پیشی‌گرفتن و مقدم‌شدن در حرکت است (ابن فارس، ١٤٠٤، ج۳، ص۱۲۹). این واژه علاوه بر معناهای اولیه، به معانی غلبه‌کردن، برتر شدن و مسابقه دادن نیز به‌کار رفته است (ادیب نطنزی، ۱۳۸۵، ص٤٢٠؛ ازهری، ١٤٢١، ج۸، ص۳۱۷). عبارت «سَبَقَه» به معنای «تَقَدَّمَه» است (مهنا، ١٤١٣، ج۱، ص۵۷۳). در باب‌های مختلف ثلاثی مزید، این واژه در اشکال «أسبَقَ، استَبَقَ، سَابَقَ، تَسابَقَ» به معنای مبادرت ورزیدن، مسابقه دادن و تلاش برای پیشی‌گرفتن از دیگران به‌کار رفته است (ابن سیده، ١٤٢١، ج٦، ص٢٤٥). در مسابقات، به طرف مقابل «السِّبق» و به اسبی که پیشی می‌گیرد، «سابِق» و «سَبُوق» گفته می‌شود و به اسبی که از آن سبقت گرفته می‌شود، «مُسَبّق» اطلاق می‌گردد (مهنا، ١٤١٣، ج۱، ص۵۷۳). همچنین، وقتی این واژه با حرف جر «إلی» همراه می‌شود، به معنای رفتن سریع است. تعبیر «سُبِقَت عَلیه» به‌صورت

مجازی در معنای مغلوب‌شدن به‌کار می‌رود و «سَبَقَ عَلی قَومِه» به معنای برتری یافتن در سخاوت و بخشندگی در میان افراد است (زبیدی، ١٤١٤، ج۱۳، ص۲۰۸). واژه «سبق» و مشتقات آن در آیات متعددی از قرآن کریم به‌کار رفته‌اند که نمونه‌هایی از آنها در ادامه آورده می‌شود. ابن عاشور در تفسیر خود، اصل سبقت را به معنای پیشی‌گرفتن از شخص دیگری که در حال سیر است و رسیدن زودتر به مقصد مشترک، تبیین کرده است. اما در تفسیر آیه ﴿**فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ**﴾ (بقره: ۲/ ١٤٨)، سبقت را به معنای رسیدن سریع به هدف بدون وجود همراهی دیگران در مسیر، دانسته است. به‌علاوه، در تفسیر آیه ﴿**أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ أَنْ يَسْبِقُونَا**﴾ (عنکبوت: ۲۹/ ٤)، سبقت را به معنای غلبه و قهر تفسیر کرده است (ابن عاشور، ١٤٢٠، ج۳۰، ص۵۷). برخی مفسّران مانند طبرسی در تفسیر آیه «اسْتَبِقُوا» آن را به معنای «سارِعُوا» و ثعلبی آن را به معنای «بادِرُوا» گرفته است و در تفسیر ثعلبی، حرف «إلی» محذوف دانسته شده است (طبرسی، ١٤٠٨، ج۱، ص٤٢٥؛ ثعلبی، ١٤٢٢، ج۲، ص۱۳). به‌طور کلی، معنای شتاب، سرعت و پیشی‌گرفتن در این واژه‌ها وجود دارد و در برخی موارد با توجه به قرائن، به معنای قهر و غلبه نیز به‌کار رفته است.

در تفاوت میان واژه «سبقت» و «سرعت» می‌توان گفت که واژه «سرعت» به شتاب و تندی در انجام کار یا حرکت دلالت دارد. این واژه بیشتر به میزان و شدت حرکت فرد یا عمل او بدون وجود مقایسه با دیگری اشاره می‌کند. در مقابل، واژه «سبقت» بیشتر به معنای پیشی‌گرفتن از دیگران و برتری‌یافتن در یک موقعیت رقابتی به‌کار می‌رود. این واژه زمانی استفاده می‌شود که رقابت با دیگری مطرح بوده و شخصی تلاش دارد که از دیگران جلو بیفتد و به مقصد یا هدفی زودتر از آن‌ها برسد. در نتیجه، «سرعت» به مفهوم شتاب در انجام عمل بدون مقایسه با دیگران و «سبقت» به معنای تلاش همراه شتاب و سرعت برای برتری و جلوافتادن از دیگران بوده و مرتبط با رقابت است.

٤-۲. إهراع (یهرعون)

واژه «إهراع» از ماده «هرع» مشتق شده و در اصل به معنای حرکت و اضطراب است (ابن فارس، ١٤٠٤، ج٦، ص٤٧). این واژه به معانی متنوعی از جمله لرزش، حرص، طمع، سرعت در انجام امور و گریه‌کردن به‌کار رفته است (واعظزاده خراسانی، ١٤١٣، ص٢١٤). در برخی موارد، این معانی با یکدیگر ترکیب شده‌اند، به‌عنوان مثال، «رَجُلٌ هَرِعٌ» به معنای فردی است که به سرعت و زود گریه می‌کند (فراهیدی، ١٤١٤، ج۳، ص۱۸۸۱). همچنین، «هَیرَع» به معنای بادی است که با سرعت می‌وزد (زبیدی، ١٤١٤، ج۱۱، ص۵۳۹) و «الهَرِعة» به زنی اطلاق می‌شود که در مقاربت، زودتر از مرد به انزال می‌رسد. در بسیاری از موارد، این واژه به معنای حرکت سریع به‌کار می‌رود (ثعالبی، ١٤١٤، ص۲۱۸). برخی لغویون به معنای شتاب، قیود مختلفی افزوده‌اند. برای نمونه، «إهراع» را به معنای شتاب کردن همراه با آرامش یا شتاب همراه با ترس تفسیر کرده‌اند (ازهری، ١٤٢١، ج۱، ص۱۰۱؛ زبیدی، ١٤١٤، ج۱۱، ص٥٤٠). در کاربرد اسم مفعول از باب إفعال، «مُهرَع» به معنای شخص حریص و آزمند یا کسی که از ترس به لرزش افتاده است، به‌کار می‌رود (مصطفی، ۱۹۸۹، ج۲، ص۹۸۲؛ موسی، ١٤١٠، ج۱، ص۱۷۰). همچنین، زمانی که این واژه به‌صورت مجهول استفاده می‌شود، معنای لرزش و اضطراب نیز به همراه دارد، مثلاً «أُهرِعَ» به معنای لرزیدن است و منشأ آن خشم، ضعف یا ترس است (فیروزآبادی، ١٤١٢، ج۳، ص۱۳۰).

در قرآن کریم، واژه «إهراع» تنها با هیئت «یُهرَعُونَ» در دو آیه آمده است. نخستین مورد، در آیه ﴿**وَجَاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ**﴾ (هود: ۱۱/ ۷۸) است که به گروهی از قوم لوط اشاره دارد که با شتاب به سمت او می‌آیند. مورد دیگر، در آیه ﴿**فَهُمْ عَلَى آثَارِهِمْ يُهْرَعُونَ**﴾ (صافات: ۳۷/ ۷۰) آمده است و به ظالمان تقلیدکننده از پدران گمراه خود اشاره دارد. برخی مفسّران «إهراع» را به معنای راندن شدید و سریع گرفته و «یُهرَعُونَ» را به معنای «در راه‌رفتن با شتاب رانده می‌شدند» تفسیر کرده‌اند (زمخشری، ١٤٠٧، ج۲،

ص٤١٣؛ طوسی، بی‌تا، ج٦، ص٣٩؛ ابن عاشور، بی‌تا، ج١١، ص٣٠١). در تفسیر آیه ٣٧ از سوره صافات، گفته شده است که «هَرَعَ الرَّجُلُ» و «أهرَعَ» به معنای آمدن با شتاب و سوق‌دادن یکدیگر به سوی مقصد است و «یُهرَعُونَ» در این آیه، به معنای تقلید و پیروی سریع و بدون تفکر از پدران گمراه است (فخررازی، ١٤٢٠، ج٢٦، ص٣٣٨). علاوه بر این، «إهراع» به معنای سرعت شدید نیز در نظر گرفته شده است؛ به‌گونه‌ای که گویی همچون خاک یا کاه پاشیده می‌شود (زمخشری، ١٤٠٧، ج٤، ص٤٧). لازم به ذکر است که استفاده مجازی «یُهرَعُونَ» در غیر راه‌رفتن مانند پیروی کورکورانه از دیگران به معنای انجام بی‌فکری و شتابزده اعمال مطابق با برنامه‌های نیاکان بدون تعقل و تدبر است؛ به‌طوری که گویی اختیار و اراده را از خود سلب کرده‌اند و پدرانشان هستند که آنان را به دنبال خود می‌رانند.

در مقایسه معنایی میان واژه‌های «إهراع» و «سرعت»، می‌توان گفت که «إهراع» علاوه بر شتاب در حرکت، با مفاهیمی چون اضطراب و فشار روانی همراه است؛ به‌طوری که فرد تحت تأثیر عوامل بیرونی به سمت انجام کارها سوق داده می‌شود؛ درحالی‌که واژه «سرعت» تنها به توانایی انجام وظایف به‌طور مؤثر و در زمان کوتاه، بدون ایجاد استرس یا اضطراب اشاره دارد. بدین ترتیب، «إهراع» به شتاب‌زدگی تحت فشار روانی اطلاق می‌شود، ولی «سرعت» بر کارآیی بالا و انجام بدون تنش تأکید دارد.

٤-٣. إفاضه (فیض)

«إفاضه» مصدر باب إفعال از ماده «فیض» است و در اصل به معنای جریان چیزی با سهولت و آسانی است (ابن فارس، ١٤٠٤، ج٤، ص٤٦٥). این واژه در معانی مختلفی همچون فراوانی، سرعت و شتاب نیز کاربرد دارد و در امور مادی و غیرمادی مورد استفاده قرار گیرد. به‌عنوان مثال، عبارت «فاضَ الماءُ» یعنی آب به آسانی جریان پیدا کرد (ابن منظور، بی‌تا، ج٧، ص٢٥١؛ ازهری، ١٤٢١، ج١٢، ص٥٨) و به آب جاری نیز «فیض» اطلاق می‌شود (حمیری، ١٤٢٠، ج٨، ص٥٢٨٥). «فاضَ السَّیلُ» یعنی سیل بسیاری جاری شد «فاضَ الماءُ و الدَّمعُ و المَطَرُ و الخَیرُ» یعنی آب، اشک، باران و نیکی جاری شد و فراوان گردید و عبارت «فاضَ صَدرُ فلانٍ بِسِرِّه» آنگاه به‌کار می‌رود که سینه فرد از راز پر شود و آن را اظهار کند (فراهیدی، ١٤١٤، ج٣، صص١٤٢٨-١٤٢٩؛ ابن منظور، بی‌تا، ج٧، ص٢١٠). تعبیر «غیضاً مِن فَیضٍ» به معنای مقدار کمی از چیزی زیاد و «فیض» به معنای فراوانی و زیادبودن است (ابن سیده، بی‌تا، ج١٠، ص٥٧)، همچنین، عبارت «استَفاضَ الحَدیثُ» به معنای شیوع و گستردگی حدیث در میان مردم است (فیومی، ١٤٠٥، ص٤٨٥) و «أفاضَ إناءَه» به معنای پرکردن ظرف با آب است به‌قدری که آب از آن سرازیر شود (جوهری، ١٤٠٤، ج٣، ص١٠٩٩).

در قرآن کریم، مشتقات واژه «إفاضه» در نُه آیه با هیئت‌های مختلفی به‌کار رفته است. در تفسیر آیات ﴿**فاذا أَفَضتُم مِن عَرَفاتٍ ... ثُمَّ أفیضُوا مِن حَیثُ أفاضَ النَّاسُ**﴾ (بقره: ٢/ ١٩٩-١٩٨)، مفسّران چنین بیان کرده‌اند که واژه «إفاضه» در لغت با تفرقه و کثرت اشاره همراه است و «أفَضتُم» به معنای خروج و حرکت از عرفات پس از اجتماع در آن است (طوسی، بی‌تا، ج٢، ص١٦٦؛ زمخشری ١٤٠٧، ج١، ص٢٤٥). شیخ طوسی در تفسیر خود، حرکت زائران از عرفات به مشعر الحرام را به سرازیرشدن آب از ظرف پر تشبیه کرده است (طوسی، بی‌تا، ج٢، ص١٦٦) و زمخشری نیز این حرکت را به ریختن فراوان آب تشبیه کرده و وجه مشابهت را کثرت و ازدحام مردم دانسته است (زمخشری، ١٤٠٧، ج١، ص٢٤٤). از دیدگاه ابن عاشور، «أفیضُوا» را به معنای خارج‌شدن با سرعت و جریان‌یافتن است و این تشبیه زمانی به‌کار می‌رود که چیزی بسیار شود، آشکار گردد و جریان پیدا کند (ابن عاشور، بی‌تا، ج٢، ص٣٣٤). برخی از مفسّران در تفسیر آیه ﴿**وَ اذا سَمِعُوا ما أنزِلَ إلی الرَّسُولِ تَری أعیُنَهُم تَفیضُ مِنَ الدَّمعِ**﴾ (مائده: ٥/ ٨٣) نوشته‌اند که «فیضُ العَینِ مِنَ الدَّمعِ» به معنای پرشدن چشم از اشک همانند پرشدن نهری از آب است (طبرسی، ١٤٠٨، ج٣،

ص۳۶۰) و برخی نیز «تَفیضُ» را به معنای جاری‌شدن با فراوانی دانسته‌اند (طباطبایی، ۱۳۵۲، ج۶، ص۸۲). بغوی به صرف جاری‌شدن اشک اشاره کرده است (بغوی، ١٤١٤، ج۲، ص۴۸) و شوکانی علاوه بر پُرشدن چشم از اشک، به سرازیرشدن آن نیز اشاره کرده است (شوکانی، بی‌تا، ج۲، ص۷۸). این واژه در صورت استفاده در باب إفعال، معنای داخل‌شدن در چیزی را می‌دهد. به همین دلیل، مفسّران در تفسیر آیه ﴿**إذ تُفیضُونَ فیه**﴾ (یونس: ۱۰/ ٦١) آن را به معنای وارد شدن در عمل دانسته‌اند (بغوی، ١٤١٤، ج۲، ص۳۰۳) و برخی نیز بین معنای مجرد و مزید آن ارتباط برقرار کرده و گفته‌اند: «إفاضه» به معنای داخل‌شدن در عمل به گونه انصباب (ریخته شدن) به سوی آن بوده و از «فَیضُ الماء» گرفته شده است (طوسی، بی‌تا، ج۵، ص۴۰۰).

این واژه از نظر معنایی با واژه «إیفاض» متفاوت است؛ زیرا «إیفاض» از ماده «وَفض» به معنای انجام‌دادن کاری با عجله و شتاب بدون طمأنینه است؛ درحالی‌که «إفاضه» از ماده «فیض» به معنای جریان‌یافتن چیزی با سهولت و آسانی و نیز، سوق‌دادن با شتاب آمده است. واژه «إفاضه» از جهت معنا با واژه «إهراع» تفاوت دارد؛ بدین صورت که «إهراع» از «هرع» در اصل إسراع و شتاب ورزیدن در حرکتی را گویند که با اضطراب و سوق‌دادن و راندن (یکدیگر را راندن) همراه باشد چنان که خداوند فرمود: ﴿**وجاءَه قَومُه یُهرَعُونَ إلَیه**﴾ (هود: ۱۱/ ۷۸)، بدین معنا که حرکت می‌کردند و با شتاب و اضطراب همدیگر را می‌راندند تا به خانه لوط برسند (مصطفوی، ١٣٧٤، ج۱۱، ص۲۵۲)؛ ولی إفاضه به معنای جریان چیزی با سهولت و آسانی و نیز، با عجله و شتاب کاری را انجام دادن است. بنابراین، إفاضه بر خلاف إهراع، متضمن اضطراب و راندن نیست.

٤-٤. ایفاض (وَفض)

این واژه نیز در لغت به معانی شتاب‌داشتن و بی‌درنگی آمده است؛ وقتی گفته می‌شود: «جاء عَلی وَفضٍ وَ اَوفاضٍ» چنین معنا می‌دهد: با عجله و بی‌طمأنینه آمد (ابن فارس، ١٤٠٤، ج٦، ص۱۳۰). وقتی گفته می‌شود: «لَقیتُه عَلی اَوفاضٍ و وَفَضٍ و وَفضٍ» یعنی با عجله او را ملاقات کردم (صاحب بن عباد، ١٤١٤، ج۸، ص۵۰). جوهری نیز «وَفض» را به معنای «عجله» دانسته است (جوهری، ١٤٠٤، ج۳، ص۱۱۱۲). ماده «وفض» در هر دو حال ثلاثی مجرد و ثلاثی مزید، معنای شتاب و سرعت‌داشتن می‌دهد؛ به‌گونه‌ای که «وَفَضَ یَفِضُ وَفضا وَ وَفَضاً» به معنای دوید و شتاب کرد (فیروزآبادی، ١٤١٢، ج۲، ص۵۳۰) و «أَوْفَضَ و استَوفَض» نیز که ثلاثی مزید هستند معنای سرعت کرد، می‌دهند (ابن منظور، بی‌تا، ج۷، ص۲۵۱). این واژه در معنای سرعت در حرکت نیز به‌کار رفته است؛ به‌گونه‌ای که «أوفَضَ فی السَّیر» وقتی گفته می‌شود که در حرکت و سیر سرعت و شتاب ورزد (حمیری، ۱۴۲۰، ج۱۱، ص۷۲۳۷).

در قرآن کریم ماده «إیفاض» فقط یک بار و آن هم با هیئت «یُوفِضُونَ» در آیه ﴿**کأنَّهُم الی نُصُبٍ یُوفِضُونَ**﴾ (معارج: ۷۰/ ۴۳) آمده است. در تفسیر آن آمده است: «یُوفِضونَ» فعل مضارع از «أوفَضَ» آنگاه به‌کار می‌رود که که شخصی با شتاب بدَوَد (ابن عاشور، بی‌تا، ج۲۹، ص۱۷۰). آیه مورد نظر اشاره به شتاب و اشتیاق انسان در روز قیامت برای رسیدن به سرزمین محشر دارد. این شتاب و اشتیاق به قدری است که خداوند آن را به مسابقه‌ای تشبیه می‌کند که مردم برای رسیدن به پرچم یا بت، با یکدیگر رقابت می‌کنند و إیفاض به معنای إسراع [باشتاب راندن] است (طوسی، بی‌تا، ج۱۰، ص۱۲۹؛ طباطبایی، ۱۳۵۲، ج۲۰، ص۲۴). آیه مورد نظر به تمایل شدید و شتاب‌زده برخی از مشرکان در عبادت بت‌ها اشاره می‌کند. این افراد چنان با شور و اشتیاق به سوی بت‌ها می‌شتافتند که گویی در یک مسابقه نفس‌گیر شرکت کرده‌اند و هدفشان رسیدن به بت‌ها و لمس آنها قبل از دیگران است (مراغی، بی‌تا، ج۲۹، ص۷۷). این واژه با واژه سرعت تفاوت معنایی دارد؛ بدین صورت که «إیفاض» به معنای حرکت سریع و انجام کاری با عجله و شتاب است؛ درحالی‌که «سَرع» اعم از آن است و در موارد غیر عجله و حرکت نیز صدق می‌کند.

٤-٥. بدار

واژه «بِدار» به معانی کامل‌گشتن، پُرشدن، شتاب‌کردن و مسابقه‌دادن است (ابن فارس، ١٤٠٤، ج١، ص٢٠٨؛ مدنی، ١٤٢٦، ج٧، صص٦٨-٦٩). علت اینکه خطا را «بادَرَة» می‌نامند، چون در هنگام تندی و غضب به سرعت آشکار می‌شود (ابن فارس، ١٤٠٤، ج١، ص٢٠٩). بنابراین، «بَدَرَ» یعنی شتاب کرد (فیومی، ١٤٠٥، ص٣٨). «بادَرَة» به معنای غضب سریع نیز آمده است؛ چون غضب غالباً با سرعت همراه است. این واژه با حرف جر «الی» مثل «بَدَرتُ الی الشئ» به معنای به سوی چیزی شتاب کردم و نیز، در باب تفاعل استعمال شده است، مثل «تَبادَرتُ إلیه و تَبادَرَ القَومُ» (ازهری، بی‌تا، ج١۴، صص١١٥-١١۶؛ جوهری، ١٤٠٤، ج٢، ص٥٨۶). ماه شب چهاردهم را از این جهت بَدر می‌خوانند که در طلوع خود از غروب خورشید سبقت می‌گیرد؛ چون این دو در هنگام صبح در افق نزدیک هم هستند (ابن منظور، بی‌تا، ج۴، ص۴٩). در قرآن کریم واژه «بِدار» یک بار و آن هم در آیه ﴿**ولا تَأكُلُوها إسرافاً و بِداراً أن يَكبَرُوا**﴾ (نساء: ٤/ ۶) آمده است. در تفاسیر درباره واژه «بِدار» گفته‌اند: از مبادره و به معنای امتلا (پرشدن) است، ماه را از این جهت بدر می‌گویند که از نور پر می‌شود و «بَدَرَة» را چون با مال پر می‌گردد، چنین نامیده‌اند (حاکم جشمی، ١۴۴٠، ج٢، ص١٢٩٨) و ﴿**بِداراً أن يَكبَرُوا**﴾ را این‌گونه معنا کرده‌اند: به خوردن مال آنان (یتیمان) پیش از بزرگ شدنشان مبادرت نورزید؛ درحالی‌که بر این کار پیش از بزرگ شدنشان شتاب می‌گیرید یا [مفعول لاجله باشد] بدین معنا که به علت اسرافکار بودن و اقدام عجولانه پیش از بزرگ‌شدن یتیمان از خوردن مال آنان بپرهیزید (زمخشری، ١٤٠٧، ج١، ص۴٧۴؛ فخر رازی، ١٤٢٠، ج٩، ص۴٩٩؛ شوکانی، بی‌تا، ج١، ص۴٩١). به نظر می‌رسد، بین این واژه با واژه سرعت نیز تفاوت معنایی دارد؛ بدین صورت که در «بِدار» افزون بر معنای سرعت و شتاب، انجام‌دادن در نخستین زمان ممکن نهفته است، ولی در ماده «سَرع» این ویژگی وجود ندارد و به دیگر سخن، «سَرع» اعمّ از آن است که در نخستین زمان ممکن انجام بگیرد یا تأخیر شود، ولی «بدار» اخصّ است.

٤-٦. زفّ

واژه «زَفّ» بر خفت و سبکی در هر چیزی دلالت دارد. «زَفزافَة» به معنای باد شدیدی است که با زفزفه (سرعت) همراه باشد (ابن فارس، ١٤٠٤، ج٣، ص۴). همچنین، به معنای با سرعت راه‌رفتن همراه با نزدیک بودن گام‌ها و سکون و آرامش آمده است (ابن منظور، بی‌تا، ج٩، ص١٣۶). جوهری «زَفیف» را به معنای سریع گرفته است و عبارات «زَفَّ الظَّلیمُ و البَعیرُ» و «زَفّ القَومُ فی مَشیَتِهِم» را شاهد آورده است که به معنای «شترمرغ و شتر شتاب کرد» و «مردم در راه‌رفتن شتاب کردند» هستند (جوهری، ١٤٠٤، ج۴، ص١٣۶٩). راغب نیز این واژه را به معنای شتاب و سرعت گرفته است و قول عرب «زَفزَفَ النَّعامُ» را چنین معنا کرده است: شترمرغ با شتاب رفت. در توضیح عبارت «زَفّ العَرُوسُ»؛ یعنی عروس شتابان رفت، گفته‌اند: مراد راه رفتن سریع نیست؛ بلکه این یک تعبیر استعاره‌ای است؛ استعاره‌ای که اقتضای معنی سرعت را در این عبارت دارد و مراد آن است که عروس با شادی و سبکبال به‌سوی شوهررفت (راغب اصفهانی، ١٤١٢، ص٢١٧). در قرآن کریم، واژه «زَفّ» فقط یک‌بار و آن هم با هیئت «یَزِفُّونَ» آمده است؛ آنجا که حضرت ابراهیم(ع) بت‌ها را شکست و قوم او به سوی وی هجوم آوردند. این آیه، هم با ضم یاء و هم فتح آن قرائت شده است. واژه «یَزِفُّونَ» در آیه ﴿**فأقبَلُوا إليه يَزِفُّونَ**﴾ (صافات: ٣٧/ ٩۴) به معنای «یُسرِعُون» (شتاب می‌کردند) است (طبرسی، ١٤٠٨، ج٨، ص٧٠٣). همه قاریان به‌جز حمزه، این واژه را به فتح یاء یعنی به صورت «یَزِفُّون» قرائت کرده‌اند و تنها حمزه با ضم یاء خوانده است که در این صورت از «أزَفَّ، یُزِفُّ» (باب افعال) شمرده می‌شود (زمخشری، ١٤٠٧، ج٤، ص٥٠؛ فخررازی، ١٤٢٠، ج٢۶، ص٣۴٢). قرائت دیگر در این کلمه، تخفیف (بدون تشدید خواندن) حرف فاء است که در این صورت، از ماده «وَزَفَ یَزِفُ» به معنای سرعت و شتاب ورزیدن است (ابن جوزی، ١٤٠٧، ج٣، ص۵۴۵). علامه طباطبایی در تفسیر «المیزان» این واژه را از «زفّ و زفیف»

به معنای إسراع (شتاب کردن) در رفتن دانسته است؛ یعنی کفار با شتاب بسیاری نزد ابراهیم آمدند (طباطبایی، ۱۳۵۲، ج۱۷، صص۱۴۹-۱۵۰).

تفاوت معنایی بین بدار و زف بدین صورت است که واژه «بِدار» در اصل به معنای سرعت است، اما این سرعت اعم از سرعت ظاهری و معنوی است؛ اگرچه بیشتر در موارد سرعت در حرکات و اعمال ظاهری و محسوس کاربرد دارد، مانند آیه: ﴿**وَ لا تَأْكُلُوها إِسْرافاً وَ بِداراً**﴾ (نساء: ۴/ ۶) که چنین معنا می‌دهد: «پیش از رسیدن دوران بلوغِ یتیم به خوردن مال او شتاب نورزید». در مقابل، «زفّ» به‌طور خاص بر راه‌رفتن دلالت دارد. «یزفّونَ» چنانچه از «أزَفَّ یُزِفُّ» مشتق شده باشد، به معنای سرعت و شتاب در راه‌رفتن است، اما اگر مشتق از «زَفَّ، یَزِفُّ» باشد، به معنای حالت میانه بین راه‌رفتن عادی و دویدن است که در فارسی می‌توان آن را به «تند رفتن» تعبیر کرد. نکته قابل توجه اینکه کاربرد «زفّ» در معنای غیر راه‌رفتن، به صورت مجاز و استعاری است. همچنین گفته‌اند: «زفّ» به معنای سرعت و شتاب در راه‌رفتن و حرکت همراه با دقت و تفکر است؛ چنانکه خداوند درباره حرکت مردم بابل به سوی ابراهیم ـ پس از مشاهده شکسته شدن بتها ـ فرموده است: ﴿**فَأَقْبَلُوا إِلَيْهِ يَزِفُّونَ**﴾ (صافات: ۳۷/ ۹۴)؛ بدین معنا که وقتی خدایان خود را شکسته دیدند، به مکان سکونت ابراهیم روی آوردند و با تفکر و محاسبه در نسبت‌دادن این کار به او به حرکت در آمدند. این تفکر برای آن بود که می‌خواستند حقیقت را بفهمند (مصطفوی، ۱۳۷٤، ج۴، صص۳۳۱-۳۳۲). این ویژگی در معنای واژه «بِدار» وجود ندارد. بنابراین، می‌توان گفت، تمایز اصلی بین «بِدار» و «زفّ» در دامنه معنایی آنهاست. «بِدار» مفهومی عام‌تر از سرعت دارد و در موارد مختلفی اعم از حرکات ظاهری و معنوی به‌کار می‌رود؛ درحالی‌که «زفّ» به‌طور خاص به شتاب در راه‌رفتن یا تند راه‌رفتن اشاره دارد و در موارد دیگر، به صورت استعاری استفاده می‌شود. این واژه با واژه سرعت تفاوت معنایی دارد؛ بدین صورت که در واژه «زفّ» افزون بر شتاب و حرکت سریع، معنای دقت و تفکر نیز نهفته است، ولی واژه «سَرع» اعم از آن است و شتاب و حرکت سریع بدون دقت و تفکر را نیز شامل می‌شود.

٤-۷. عجله

واژه «عجل» از ریشه «ع-ج-ل» در اصل بر دو معنای إسراع (شتاب‌کردن) و گوساله وضع شده است. با معنای اول، «عَجِلتُهُ» را بر او پیشی گرفتم، معنا کرده‌اند (ابن فارس، ١٤٠٤، ج۴، ص۲۳۷) و از همین معنای اول است که به دنیا، «عاجله» و به آخرت، «آجله» اطلاق کرده‌اند (فراهیدی، ١٤١٤، ج۲، ص۱۱۴۶) و «عَجِلتُ لَه مِنَ الثَّمَنِ» چنین معنا می‌دهد: بهای کالا را زودتر پرداخت کردم (جوهری، ١٤٠٤، ج۵، ص۱۷۶۰). راغب اصفهانی «عجله» را به معنای طلب و درخواست چیزی پیش از زمان آن شمرده و ریشه آن را در شهوت و امیال کاذب نفسانی دانسته است و به همین جهت، در عموم قرآن مذمت شده است (راغب اصفهانی، ١٤١٢، ص۵۴۸). ماده «عجل» با هیئت‌های مختلف در آیات قرآن آمده است. مفسّران در تفسیر آیه مربوط به مناسک حج ﴿**فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلا إِثْمَ عَلَيْهِ وَ مَنْ تَأَخَّرَ فَلا إِثْمَ عَلَيْهِ**﴾ (بقره:۲/ ۲۰۳) نوشته‌اند: تعجل بدین معناست که هر کس روز دوم از ایام معدودات (روز دوازدهم ذی حجه) یا روز بعد از آن، از منا کوچ کند، حرج و گناهی بر او نیست. در آیه شریفه، «تَعَجَّلَ» در مقابل «تَأَخَّرَ» به‌کار رفته است و بر رفتن زودتر از موعد مقرر دلالت دارد (طبرسی، ١٤٠٨، ج۲، ص۵۳۲). برخی مفسّران در آیه ﴿**أَعَجِلْتُم أَمْرَ رَبِّكُم**﴾ (اعراف: ۷/ ۱۵۰)، عجله را به تقدم و پیشی‌گرفتن در چیزی پیش از فرارسیدن وقت آن معنا کرده‌اند و عجله را به همین جهت مذموم دانسته‌اند (فخر رازی، ١٤٢٠، ج۱۵، ص۳۷۱). ابوهلال عسکری واژه «عَجِلْتُ» را به معنای اسرعتُ (شتاب کردم) دانسته است (عسکری، ١٤١٢، ص۲۷۶). در آیه ﴿**مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ**﴾ (اسراء: ۱۷/ ۱۸)، عجله از این جهت که به معنای انجام‌دادن کاری پیش از زمان فرارسیدن عمل آن است، در امور مادی مذموم شمرده شده است؛ ولی

عجله در انجام امور معنوی مذموم نیست، چنان‌که حضرت موسی(ع) در خطاب به خداوند عرضه کرد: ﴿**وَعَجِلْتُ إِلَيْكَ رَبِّ لِتَرْضَى**﴾ (طه: ۲۰/ ۸۴) که مورد مذمت نیز واقع نشد. به نظر می‌رسد، بین این واژه و واژه «سرعت» برخی تفاوت‌ها وجود دارد؛ بدین صورت که «عجله» اقدام به چیزی پیش از فرارسیدن وقت آن را گویند و در اموری مادی امری ناپسند است، ولی «سرعت» انجام‌دادن کاری در نزدیک‌ترین زمان ممکن را گویند که امری پسندیده است. عجله نشانه وسوسه شیطان، ولی مسارعه مقتضای توفیق است (ابن عجیبه، ۱٤۱۹، ج۳، ص۴۶۲). واژه «عجله» به هر شکلی که به‌کار رود، به معنای انجام کاری پیش از زمان مقرر یا زودتر از موعد است، خواه این زودتر بودن در حرکت، در دستیابی به خیر و نعمت یا در سایر امور باشد(نعمت‌اللهی، ۱۳۸۰، ص۲۷۳). این در حالی است که واژه «سرعت» به هنگام انجام عمل به‌کار می‌رود و به سرعت انجام وظایف در زمان معین اشاره دارد، بدون آنکه به زمان پیش از آن دلالت داشته باشد (مرکز فرهنگ و معارف قرآن، ۱۳۹۸، ج،۳ ص۳٥٤). بدین ترتیب، «عجله» بر انجام کاری پیش از زمان مناسب تأکید دارد؛ درحالی‌که «سرعت» مربوط به‌کارآیی در فرآیند انجام عمل است.

٤-۸. نَسل (ینسلون)

«نَسل» در لغت به معانی خلق‌کردن، ایجاد، فرزند، ذریه، متولدشدن، جداشدن و ساقط‌شدن آمده (مهنا، ۱٤۱۳، ج۲، ص٦۱٤؛ یعقوب، ۱٤۲٥، ص٤٦٦) و مصدر است (شرتونی، ۱۳۷۴، ج٥، ص۳۹۷) و در اصل به معنای بیرون آمدن و بیرون آوردن چیزی است و به فرزندان از این جهت که از مادر خود زاییده می‌شوند، نسل گفته شده است. این ماده غالباً در باب تفاعل به‌کار می‌رود که معنای مشارکت و کثرت می‌دهد و «تناسلوا» بدین معناست که برخی از آنان از برخی دیگر زاییده شدند (شرتونی، ۱۳۷٤، ج٥، ص۳۹٦). عبارت «تناسل بنو فلان» در آن هنگام به‌کار می‌رود که فرزندانشان بسیار شود. این ماده در برخی از استعمالات خود معنای سرعت را در مفهوم خود گنجانده است. به‌عنوان مثال، به حرکت سریع و با شتاب گرگ زمانی که رها می‌شود، «نَسَلان» گفته می‌شود. همچنین، زمانی که شخصی با شتاب راه می‌رود، عبارت «الماشی ینسُل» به‌کار می‌رود (ابن فارس، ۱٤۰٤، ج٥، ص۴۲۰؛ فراهیدی، ۱٤۱٤، ج۳، ص۱۷۸۷). «نَسَلَ فی العَدُوِّ» بدین معناست که [در دویدن] شتاب کرد (فیومی، ۱٤۰٥، ص۶۰۴). راغب اصفهانی «یَنْسِلُونَ» در آیه ﴿**وَ هُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ**﴾ (انبیاء:۲۱/ ۹٦) را به معنای سرعت دانسته و معتقد است: عبارت «یَنسلُ نَسَلاناً» را زمانی به‌کار می‌برند که شخصی با سرعت کاری را انجام دهد (راغب اصفهانی، ۱٤۱۲، ص٥۱۲). فخر رازی در ذیل آیه ﴿**إِلَى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ**﴾ (یس: ۳٦/ ٥۱) احتمال داده است که واژه «نسل» در آیه از «نَسَل یَنسُل» به معنای خروج و سقوط باشد (فخر رازی، ۱٤۲۰، ج٥، ص۳۴۷)؛ ولی برخی از مفسّران مفهوم سرعت را هم داخل معنای آن دانسته‌اند و نسول را به معنای إسراع در خروج دانسته‌اند. بنابراین، «یَنسِلونَ» چنین معنا می‌دهد: با شتاب بیرون می‌آیند (طبرسی، ۱٤۰۸، ج۷، ص۱۰۱) و نَسَلان سرعت در راه رفتن است (فخر رازی، ۱٤۲۰، ج۲۶، ص۲۹۱؛ طباطبایی، ۱۳٥۲، ج۱۴، ص۳۲۶؛ شوکانی، بی‌تا، ج۴، ص۳۷۴).

تفاوت معنایی بین واژه «نسل» و واژه «سرعت» چنین است که «نَسل» به معنای خروج از مکان یا خروج از یک چیز است؛ چنانچه خداوند فرموده است: ﴿**وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ**﴾ (یس: ۳٦/ ٥۱)، بدین معنا که از گورهای خود بیرون می‌آیند و به سوی پروردگار خود سیر می‌کنند (مصطفوی، ۱۳۷٤، ج۱۲، صص۱۰۹-۱۱۱). این معنا گاهی در راه‌رفتن انسان یا حیوان تحقق پیدا می‌کند و گاهی در غیر راه‌رفتن مانند بیرون آمدن انسان‌ها از گورها در روز رستاخیز تحقق می‌یابد؛ ولی سرعت به انجام کاری در نزدیک‌ترین زمان ممکن اشاره دارد، ولی بر معنای خروج دلالت ندارد.

٤-٩. إهطاع (مهطعین)

واژه «إهطاع» مصدر باب «إفعال» از ماده «هطع» است که به معانی مختلفی از جمله روآوردن، شتاب‌کردن، چشم دوختن به چیزی، انقیاد و تسلیم آمده است (ابن فارس، ١٤٠٤، ج۶، ص۶؛ فیروزآبادی، ۱۴۱۲، ج۳، ص۱۳۱). فعل «هَطَعَ» و «أهْطَعَ» به معنای شتابزده به سوی چیزی رفتن همراه با ترس است و این حالت تنها در هنگام ترسیدن رخ می‌دهد (ازهری، ۱۴۲۱، ج۱، ص۹۷؛ ابن درید، ١٤٢٦، ج۲، ص۹۱۷). ابن اثیر و ابن منظور، إهطاع را به معنای شتاب در دویدن دانسته‌اند (ابن اثیر، ۱۳۶۷، ج۵، ص۲۶۶؛ ابن منظور، بی‌تا، ج۸، ص۳۷۲). این ماده در کاربردهای مختلف ثلاثی مزید، مانند «اَهطَعَ» و «استَهطع»، به معنای شتاب به‌کار رفته است (صاحب بن عباد، ١٤١٤، ج۱، ص۱۱۱؛ ازهری، ۱۴۲۱، ص۹۷). همچنین، این واژه به معنای چشم‌دوختن به چیزی بدون آنکه فرد از آن چشم برکند و نیز، به معنای کسی که گردن خود را کشیده و سرش را راست می‌کند، آمده است (فیروزآبادی، ١٤١٢، ج۳، ص۱۳۱؛ جوهری، ١٤٠٤، ج۳، ص۱۳۰۷). مفسّران در تفسیر آیه ﴿**مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي رُءُوسِهِمْ**﴾ (ابراهیم: ١٤/ ٤) سه قول بیان کرده‌اند که یکی از آن‌ها معنای إسراع است (ثعلبی، ١٤٢٢، ج۵، ص۳۲٤؛ ثعالبی، ١٤١٦، ج۳، ص۳۸۸؛ قرطبی، ١٤١٣، ج۱۰، ص۳۷٦) و در تفسیر آیه ﴿**مُهْطِعِينَ إِلَى الدَّاعِ**﴾ (قمر: ٥٤/ ٨) نیز، إهطاع را به معنای إسراع دانسته (شوکانی، بی‌تا، ج۵، ص۱۴۷) و مهطعین را به معنای سرعت گیرندگان معناکرده‌اند (حقی بروسوی، ١٤٢١، ج۹، ص۲۷۱؛ زحیلی، ١٤١٩، ج۲۷، ص۱۵۰) و برخی دیگر، به معنای روی‌آوردن با سرعت گرفته‌اند (مقاتل، ١٤٢٣، ج۴، ص۱۷۸). برخی مفسّران در تفسیر آیه ﴿**فَمَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا قِبَلَكَ مُهْطِعِينَ**﴾ (معارج: ۷۰/ ۳۶)، «مُهْطِعِينَ» را به معنای سرعت گیرندگان دانسته‌اند (طبرسی، ١٤١٢، ج۴، ص۳۶۱؛ کاشانی، ١٤٢٣، ج۷، ص۶۸۶؛ نیشابوری، ١٤١٦، ج۶، ص۳۵۹). ابن عاشور در توضیح معنای آیه گفته است: حال آنان در شتاب و سرعت کردنشان به سوی پیامبر، به حال کسی ماند که برای طلب هدایت و فراهم آوردن مغفرت شتاب کند (ابن عاشور، بی‌تا، ج۲۹، ص۱۶۴).

واژه «إهطاع» به معنای رو آوردن به چیزی و سرعت بخشیدن به انجام کاری همراه با ترس و نگرانی است؛ درحالی‌که واژه «إیفاض» بیشتر بر سهولت، آسانی انجام کارها و حرکت پیوسته و بی‌وقفه تأکید دارد و نیز راندن در آن لحاظ شده است. از طرفی، «إهطاع» با «إفاضه» نیز تفاوت دارد؛ زیرا «إفاضه» به معنای انجام کاری با شتاب و عجله، بدون طمأنینه و آرامش است؛ درحالی‌که «إهطاع» به معنای انجام کاری با سرعت است، بدون اینکه معنای عدم طمأنینه و یا عجله (کاری را پیش از موعد انجام دادن) در آن لحاظ شده باشد. علاوه بر این، «إهطاع» با واژه «سرعت» نیز تفاوت دارد. «إهطاع» علاوه بر سرعت در حرکت، بر ترس و نگرانی نیز تأکید دارد؛ درحالی‌که این معانی در واژه «سرعت» مشاهده نمی‌شود.

٤-١٠. فور

واژه «فَور» مصدر فعل «فارَ» و به معانی مختلفی مانند غلیان (جوشیدن)، بی‌درنگ، زمان و لحظه آمده است (ابن درید، ۱۹۸۷، ج۲، ص۷۸۸؛ بستانی، ۱۳۷۵، ص۶۷۳). «فارَت القِدرُ» یعنی دیگ به جوش آمد و «ذَهَبتُ فی حاجَةٍ ثُمَّ أتَیتُ فُلاناً مِن فَوری»؛ یعنی پیش از اینکه سکون پیدا کنم، [بلافاصله و سریع] پیش فلان شخص رفتم (جوهری، ١٤٠٤، ج۲، ص۷۸۳). «أتَیتُه فی فَورةِ النَّهارِ»؛ یعنی در آغاز روز نزد او آمدم و «فور الحرّ» به معنای شدت گرماست؛ گویا هوا از حرارت به جوش آمده است (ابن منظور، بی‌تا، ج۵، ص۶۷). به نظر می‌رسد، واژه «فَور» در اصل به معنای جوشش و غلیان است و هنگامی که در معنای «بی‌درنگ»، «اولین فرصت» و «شتاب» به‌کار می‌رود، به این دلیل است که جوشش و غلیان در مقابل سکون و ایستایی قرار دارد. بنابراین، عبارت «عَلی فَورٍ» به معنای انجام کاری بدون توقف و در شتاب است و کاری که با غلیان و بدون سکون انجام می‌شود، به صورت فوری و بی‌درنگ

صورت می‌گیرد. همان‌طور که مطرزی نیز به این نکته اشاره کرده است، «فَور» در اصطلاح فقهاء به عنوان استعاره‌ای از «فَور» به معنای جوشش و غلیان به‌کار رفته است (مطرزی، ۱۳۹۹، ج۲، ص۱۵۱).

در قرآن کریم واژه «فَور» تنها در آیه ﴿**إِنْ تَصْبِرُوا وَ تَتَّقُوا وَ يَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ**﴾ (آل عمران: ۳/ ۱۲۵) آمده است. مفسّران در ذیل آیه نوشته‌اند: اصل «فَور» از عبارت «فَور القِدر» به معنای غلیان و جوش‌آمدن دیگ غذا در هنگام شدت گرما گرفته شده است. عبارت ﴿**وَ يَأْتُوكُمْ مِنْ فَوْرِهِمْ**﴾ بدین معناست که به سوی شما باز گردند (طبرسی، ۱٤۰۸، ج۲، ص۸۲۷). برخی مفسران نیز معنای شتاب و عجله را در این عبارت لحاظ کرده‌اند و در معنای آیه گفته‌اند: «و با عجله به جنگ علیه شما بپردازند» (فضل الله، ۱٤۱۹، ج۶، ص۲۵۴). برخی مفسران، عبارت «﴿فَورِهِمْ﴾ را به معنای فوران و غلیان غضب تفسیر کرده‌اند؛ زیرا میان جوشیدن دیگ و فوران غضب شباهت وجود دارد (قرطبی، ۱٤۱۳، ج۴، ص۱۹۶؛ آلوسی، ۱٤۱۷، ج۲، ص۲۶۰). عده‌ای آن را به همان معنای شتاب و عجله گرفته و گفته‌اند: لفظ فور بر سرعت و عجله دلالت دارد، نه بر تراخی (ابوحیان غرناطی، ۱٤۱۲، ج۳، ص۳۳۵). بنابراین، ﴿**مِنْ فَوْرِهِمْ هذا**﴾ به معنای «از همین لحظه» یا «فوراً» است (حقی بروسوی، ۱٤۲۱، ج۲، ص۹۰). بین دو واژه فور و اهطاع تفاوت وجود دارد؛ بدین صورت که واژه «فور» از فعل «فارَ» به معنای جوشیدن و غلیان است و به معنای انجام کاری بی‌درنگ و بدون وقفه استفاده می‌شود و بر شتاب طبیعی و سرعت بدون توقف تأکید دارد. در مقابل، «اهطاع» از ماده «هطع» به معنای شتاب همراه با ترس و انقیاد است و بیشتر به شتابی اشاره دارد که با نگرانی یا تسلیم همراه باشد.

نتیجه‌گیری

برآیند پژوهش نشان داد که مفهوم سرعت در واژه‌های مختلف دارای ظرافت معنایی خاصی است. واژه «عجله» در شتابی کاربرد دارد که پیش از فرارسیدن وقت به‌کار می‌رود و در امور مادی امری ناپسند است. واژه «سبقت» به معنای تلاش همراه شتاب برای پیشی‌گیری از دیگران در رقابت با آنهاست. شتاب در واژه «اهراع» با مفاهیمی چون اضطراب و فشار روانی همراه است. واژه «إفاضه» در سوق‌دادن با شتاب بدون قید اضطراب است. واژه «إیفاض» به معنای حرکت سریع و انجام کاری با عجله و شتاب است. مفهوم سرعت در واژه «بِدار» اعم از سرعت ظاهری و معنوی است؛ ولی بیشتر در موارد سرعت در حرکات و اعمال ظاهری و محسوس کاربرد دارد. واژه «زفّ» به معنای شتاب در راه‌رفتن و حرکت است که با دقت و تفکر همراه است. واژه «نَسل» در لغت به معانی ایجاد و خلق‌کردن آمده و در برخی از کاربردها به معنای سرعت در خارج‌شدن است. واژه «إهطاع» به معنای روآوردن به چیزی و سرعت بخشیدن به انجام کاری همراه با ترس و نگرانی است، بدون اینکه عدم طمأنینه و معنای عجله (کاری را پیش از موعد انجام دادن) در آن لحاظ شده باشد. واژه «فَور» مصدر فعل «فارَ» است و به معانی غلیان (جوشیدن)، بی‌درنگ، زمان و لحظه آمده و بر شتاب طبیعی و سرعت بدون توقف تأکید دارد.

منابع و مآخذ

- قرآن کریم.

آزادی، پرویز. (۱۳۸۴). مؤلفه‌های معنایی حق در قرآن کریم. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه امام صادق(ع).

آلوسی، ابوالفضل سیدمحمود. (۱۴۱۷). روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم. تصحیح: محمد حسین عرب. دار الفکر.

ابن اثیر جزری، مجدالدین مبارک بن محمد. (۱۳۶۷). النهایة فی غریب الحدیث و الأثر. محقق: طاهر احمد زاوی و محمود محمد طناحی. اسماعیلیان.

ابن جوزی، عبدالرحمن بن علی. (۱۴۰۷). زاد المسیر. مکتب اسلامی. دار الکتاب العربی.

ابن درید، محمد بن حسن. (۱۴۲۶). جمهرة اللغة. مصحح: عادل عبدالرحمن بدری. بنیاد پژوهش‌های آستان قدس رضوی.

ابن سیده، علی بن اسماعیل. (۱۴۲۱). المحکم و المحیط الاعظم. دار الکتب العلمیة.

ابن سیده، علی بن اسماعیل. (بی‌تا). المخصص. دار الکتب العلمیة.
ابن عاشور، محمد بن طاهر. (۱۴۲۰). التحریر و التنویر من التفسیر. مؤسسة التاریخ العربی.
ابن عجیبه، احمد. (۱۴۱۹). البحر المدید فی تفسیر القرآن المجید. حسن عباس زکی.
ابن فارس، ابوالحسین احمد بن فارس. (۱۴۰۴). معجم مقاییس اللغة. مکتب الاعلام الاسلامی.
ابن منظور، محمد بن مکرم. (بی‌تا). لسان العرب. دار الفکر.
ابوحیان غرناطی، محمد بن یوسف. (۱۴۱۲). البحر المحیط فی التفسیر. دار الفکر.
ادیب نظنزی، حسین بن ابراهیم. (۱۳۸۵). دستور اللغة (کتاب الخلاص). مصحح: علی اردلان جوان. به‌نشر.
ازهری، محمد بن احمد. (بی‌تا). تهذیب اللغة. بی‌نا.
بستانی، فؤاد افرام. (۱۳۷۵). فرهنگ ابجدی. ترجمه: رضا مهیار. اسلامی.
بغوی، ابو محمد حسین بن مسعود. (۱۴۱۴). معالم التنزیل. دار الکتب العلمیة.
پالمر، فرانک. (۱۳۴۶). نگاهی تازه به معنی‌شناسی. ترجمه: کوروش صفوی. مرکز.
ثعالبی، سید عبدالرحمن. (۱۴۱۶). الجواهر الحسان. محقق: ابومحمد غماری. دار الکتب العلمیة.
ثعالبی، عبدالملک بن محمد. (۱۴۱۴). فقه اللغة. دار الکتب العلمیة.
ثعلبی، ابواسحاق احمد. (۱۴۲۲). الکشف و البیان. دار احیاء التراث العربی.
جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۴۰۴). الصحاح تاج اللغة و صحاح العربیة. دار العلم.
حاکم جشمی، محسن بن محمد. (۱۴۴۰). التهذیب فی التفسیر. محقق: عبدالرحمن بن سلیمان سالمی، دار الکتاب المصری.
حمیری، نشوان بن سعید. (۱۴۲۰). شمس العلوم و دواء کلام العرب من الکلوم. محقق: حسین عمری و مطهر بن علی ارياني و یوسف محمد عبدالله. دار الفکر.
حقی بروسوی، اسماعیل. (۱۴۲۱). روح البیان. تصحیح: احمد عبید. دار احیاء التراث العربی.
راغب اصفهانی. حسین بن محمد. (۱۴۱۲). مفردات الفاظ القرآن. دار القلم.
زبیدی، محمد بن محمد. (۱۴۱۴). تاج العروس من جواهر القاموس. دار الفکر.
زحیلی، وهبه. (۱۴۱۹). التفسیر المنیر. دار الفکر.
زمخشری، محمود بن عمر. (۱۴۰۷). الکشاف. دار الکتاب العربی.
شرتونی، سعید. (۱۳۷۴). أقرب الموارد فی فصح العربیة و الشوارد. دار الأسوة.
شوکانی، محمد بن علی. (بی‌تا). فتح القدیر. دار احیاء التراث العربی و دار المعرفة.
صاحب بن عباد، اسماعیل. (۱۴۱۴). المحیط فی اللغة. محقق: محمد حسن آل یاسین. عالم الکتب.
صفوی، کوروش. (۱۳۹۷). درآمدی بر معناشناسی. سوره مهر.
طباطبایی، سیدمحمد حسین. (۱۳۵۲). المیزان فی تفسیر القرآن. مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
طبرسی، فضل بن حسن. (۱۴۱۲). جوامع الجامع. دار الاضواء.
طبرسی، فضل بن حسن. (۱۴۰۸). مجمع البیان. دار المعرفة.
طوسی، محمد بن حسن. (بی‌تا). التبیان فی تفسیر القرآن. محقق: احمد قصیر العاملی. دار احیاء التراث العربی.
عسکری، ابوهلال. (۱۴۱۲). معجم الفروق اللغویة. جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
فخر رازی، محمد بن عمر. (۱۴۲۰). التفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب). دار إحیاء التراث العربی.
فراهیدی، خلیل بن احمد. (۱۴۱۴). العین. محقق: مهدی مخزومی و ابراهیم سامرایی. اسوه.
فضل الله، سیدمحمد حسین. (۱۴۱۹). تفسیر من وحی القرآن. دار الملاک.
فیروزآبادی، مجدالدین محمد بن یعقوب. (۱۴۱۲). القاموس المحیط. داراحیاء التراث العربی.
فیومی، احمد بن محمد. (۱۴۰۵). المصباح المنیر. دار الهجرة.
قائمی نیا، علیرضا. (۱۳۹۹). معناشناسی (۱). پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
قرطبی، ابوعبدالله محمد بن احمد. (۱۴۱۳). الجامع لأحکام القرآن. دار الکتب العلمیة.
کاشانی، ملا فتح الله. (۱۴۲۳). زبدة التفاسیر. بنیاد معارف اسلامی.
مدنی، علیخان بن احمد. (۱۴۲۶). الطراز الأول و الکناز لما علیه من لغة العرب المعول. مؤسسة آل البیت علیهم السلام لاحیاء التراث.
مراغی، احمد مصطفی. (بی‌تا). تفسیر المراغی. دار احیاء التراث العربی.
مرکز فرهنگ و معارف قرآن. (۱۳۹۸). فرهنگ‌نامه تحلیل واژگان مشابه در قرآن. پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

مصطفوی، حسن. (۱۳۷۴). التحقیق فی کلمات القرآن. وزارت فرهنگ و ارشاد.
مصطفی، ابراهیم؛ نجار، محمد علی؛ زیات، احمد حسن و عبدالقادر، حامد. (۱۹۸۹). المعجم الوسیط. دار الدعوة.
مطرزی، ناصر بن عبدالسید. (۱۳۹۹). المغرب فی ترتیب المعرب. محقق: محمود فاخوری و عبدالحمید مختار. مکتبة أسامة بن زید.
مقاتل، مقاتل بن سلیمان. (۱۴۲۳). تفسیر مقاتل. دار احیاء التراث العربی.
نعمت‌اللهی، عباسعلی. (۱۳۸۰). تحلیل آیات قرآن با رویکرد معناشناسی. پژوهشگاه علوم انسانی.
واعظزاده خراسانی، محمدرضا. (۱۴۱۳). فرهنگ واژگان متشابه در قرآن. موسسه بوستان کتاب.
یوسف، عبدالقادر. (۱۴۲۲). معجم المصطلحات النحویة فی التراث العربی. مکتبة الخانجی.

References

The Holy Qur'an

Abū Ḥayyān al-Gharnāṭī, Muḥammad ibn Yūsuf. (1991). *Al-Baḥr al-Muḥīṭ fī al-Tafsīr*. Dār al-Fikr. [In Arabic]

Adīb Naẓanzī, Ḥusayn ibn Ibrāhīm. (2006). *Dastūr al-Lughah (Kitāb al-Khulāṣ)*. Edited by ʿAli Ardalan Javān. Bih-Nashr. [In Persian]

Ālūsī, Abū al-Faḍl Sayyid Maḥmūd. (1996). *Rūḥ al-Maʿānī fī Tafsīr al-Qur'an al-ʿAẓīm*. Edited by Muḥammad Ḥusayn ʿArab. Dār al-Fikr. [In Arabic]

ʿAskarī, Abū Hilāl. (1991). *Muʿjam al-Furūq al-Lughawiyyah*. Jāmiʿat al-Mudarrisīn bi-Ḥawzat ʿIlmiyyah Qom. [In Arabic]

Āzādī, Parvīz. (2005). Semantic Components of Ḥaqq in the Holy Qur'an. Master's thesis, Imam Ṣādiq University. [In Persian]

Azhari, Muḥammad ibn Aḥmad. (n.d.). *Tahdhīb al-Lughah*. n.p. [In Arabic]

Baghawī, Abū Muḥammad Ḥusayn ibn Masʿūd. (1993). *Maʿālim al-Tanzīl*. Dār al-Kutub al-ʿIlmiyyah. [In Arabic]

Bustanī, Fu'ād Afrām. (1996). *Abjadī Dictionary*. Translated by Reza Mahyar. Islāmī. [In Persian]

Faḍl Allāh, Seyyed Muḥammad Ḥusayn. (1998). *Tafsīr min Waḥy al-Qur'an*. Dār al-Malāk. [In Arabic]

Fakhr al-Dīn al-Rāzī, Muḥammad ibn ʿUmar. (1999). *Al-Tafsīr al-Kabīr (Mafātīḥ al-Ghayb)*. Dār Iḥyā' al-Turāth al-ʿArabī. [In Arabic]

Farāhīdī, Khalīl ibn Aḥmad. (1993). *Al-ʿAyn*. Edited by Mahdī Makhzūmī and Ibrāhīm Sāmarrā'ī. Uswah. [In Arabic]

Fayrūzābādī, Majd al-Dīn Muḥammad ibn Yaʿqūb. (1991). *Al-Qāmūs al-Muḥīṭ*. Dār Iḥyā' al-Turāth al-ʿArabī. [In Arabic]

Fayyūmī, Aḥmad ibn Muḥammad. (1984). *Al-Miṣbāḥ al-Munīr*. Dār al-Hijrah. [In Arabic]

Ḥākim al-Jushamī, Muḥsin ibn Muḥammad. (2018). *Al-Tahdhīb fī al-Tafsīr*. Edited by ʿAbd al-Raḥmān ibn Sulaymān Sālimī. Dār al-Kitāb al-Miṣrī. [In Arabic]

Ḥaqqī al-Burūsawī, Ismāʿīl. (2000). *Rūḥ al-Bayān*. Edited by Aḥmad ʿUbayd. Dār Iḥyā' al-Turāth al-ʿArabī. [In Arabic]

Ḥimyarī, Nashwān ibn Saʿīd. (1999). *Shams al-ʿUlūm wa Dawā'Kalām al-ʿArab min al-Kulūm*. Edited by Ḥusayn ʿUmarī, Muṭahhar ibn ʿAli Aryānī, and Yūsuf Muḥammad ʿAbd Allāh. Dār al-Fikr. [In Arabic]

Ibn ʿAjībah, Aḥmad. (1998). *Al-Baḥr al-Madīd fī Tafsīr al-Qur'an al-Majīd*. Ḥasan ʿAbbās Zakī. [In Arabic]

Ibn al-Athīr al-Jazarī, Majd al-Dīn Mubārak ibn Muḥammad. (1988). *Al-Nihāyah fī Gharīb al-Ḥadīth wa al-Athar*. Edited by Ṭāhir Aḥmad Zāwī and Maḥmūd Muḥammad Ṭanāḥī. Ismāʿīliyān. [In Arabic]

Ibn al-Jawzī, ʿAbd al-Raḥmān ibn ʿAli. (1987). *Zād al-Masīr*. Maktab al-Islāmī; Dār al-Kitāb al-ʿArabī. [In Arabic]

Ibn ʿĀshūr, Muḥammad ibn Ṭāhir. (1999). *Al-Taḥrīr wa al-Tanwīr min al-Tafsīr*. Mu'assasat al-Tārīkh al-ʿArabī. [In Arabic]

Ibn Durayd, Muḥammad ibn Ḥasan. (2005). *Jamhara(t) al-Lughah*. Edited by ʿĀdil ʿAbd al-Raḥmān al-Badrī. Astan Quds Razavi Research Institute. [In Arabic]

Ibn Fāris, Abū al-Ḥusayn Aḥmad ibn Fāris. (1983). *Muʿjam Maqāyīs al-Lughah*. Maktab al-Aʿlām al-Islāmī. [In Arabic]

Ibn Manẓūr, Muḥammad ibn Mukarram. (n.d.). *Lisān al-ʿArab*. Dār al-Fikr. [In Arabic]

Ibn Sīdah, ʿAli ibn Ismāʿīl. (2000). *Al-Muḥkam wa al-Muḥīṭ al-Aʿẓam*. Dār al-Kutub al-ʿIlmiyyah. [In Arabic]

Ibn Sīdah, ʿAli ibn Ismāʿīl. (n.d.). *Al-Mukhaṣṣiṣ*. Dār al-Kutub al-ʿIlmiyyah. [In Arabic]

Jawharī, Ismāʿīl ibn Ḥammād. (1983). *Al-Ṣiḥāḥ: Tāj al-Lughah wa Ṣiḥāḥ al-ʿArabiyyah*. Dār al-ʿIlm. [In Arabic]

Kāshānī, Mullā Fatḥ Allāh. (2002). *Zubdat al-Tafāsīr*. Bunyād-e Maʿārif-e Islāmī. [In Arabic]

Madanī, ʿAli Khān ibn Aḥmad. (2005). *Al-Ṭirāz al-Awwal wa al-Kināz limā ʿalayhi min Lughah al-ʿArab al-Muʿawwal*. Muʾassasat Āl al-Bayt li-Iḥyāʾ al-Turāth. [In Arabic]

Marāghī, Aḥmad Muṣṭafā. (n.d.). *Tafsīr al-Marāghī*. Dār Iḥyāʾ al-Turāth al-ʿArabī. [In Arabic]

Markaz-e Farhang va Maʿārif-e Qurʾan. (2019). *Farhangnāmeh-ye Taḥlīl-e Vāzhigān-e Mushābih dar Qurʾan*. Research Institute for Islamic Sciences and Culture. [In Persian]

Maṭrazī, Nāṣir ibn ʿAbd al-Sayyid. (2019). *Al-Mughrib fī Tartīb al-Muʿarrab*. Edited by Maḥmūd Fākhūrī and ʿAbd al-Ḥamīd Mukhtār. Maktabat Usāmah ibn Zayd. [In Arabic]

Muqātil, Muqātil ibn Sulaymān. (2002). *Tafsīr Muqātil*. Dār Iḥyāʾ al-Turāth al-ʿArabī. [In Arabic]

Muṣṭafā, Ibrāhīm, al-Najjār, Muḥammad ʿAli, al-Zayyāt, Aḥmad Ḥasan, & ʿAbd al-Qādir, Ḥāmid. (1989). *Al-Muʿjam al-Wasīṭ*. Dār al-Daʿwah. [In Arabic]

Muṣṭafawī, Ḥasan. (1995). *Al-Taḥqīq fī Kalimāt al-Qurʾan*. Ministry of Culture and Islamic Guidance. [In Arabic]

Nematallahī, Abbas Ali. (2001). *Taḥlīl-e Āyāt-e Qurʾan bā Ruyikard-e Maʿnāshināsī*. Research Institute for Humanities. [In Persian]

Palmer, Frank. (1967). *Nigāhī Tāzeh be Maʿnāshināsī*. Translated by Kūrush Ṣafavī. Markaz. [In Persian]

Qāʾimīniyā, ʿAli Riḍā. (2020). *Maʿnāshināsī (1)*. Research Institute for Islamic Sciences and Culture. [In Persian]

Qurṭubī, Abū ʿAbd Allāh Muḥammad ibn Aḥmad. (1992). *Al-Jāmiʿ li-Aḥkām al-Qurʾan*. Dār al-Kutub al-ʿIlmiyyah. [In Arabic]

Rāghib al-Iṣfahānī, Ḥusayn ibn Muḥammad. (1991). *Mufradāt Alfāẓ al-Qurʾan*. Dār al-Qalam. [In Arabic]

Ṣafavī, Kūrush. (2018). *Darāmadī bar Maʿnāshināsī*. Sūrah-ye Mihr. [In Persian]

Ṣāḥib ibn ʿAbbād, Ismāʿīl. (1993). *Al-Muḥīṭ fī al-Lughah*. Edited by Muḥammad Ḥasan Āl Yāsīn. ʿĀlam al-Kutub. [In Arabic]

Shartūnī, Saʿīd. (1995). *Aqrab al-Mawārid fī Fuṣḥ al-ʿArabiyyah wa al-Shawārid*. Dār al-Uswah. [In Arabic]

Shawkānī, Muḥammad ibn ʿAli. (n.d.). *Fatḥ al-Qadīr*. Dār Iḥyāʾ al-Turāth al-ʿArabī and Dār al-Maʿrifah. [In Arabic]

Ṭabarsī, Faḍl ibn Ḥasan. (1987). *Majmaʿ al-Bayān*. Dār al-Maʿrifah. [In Arabic]

Ṭabarsī, Faḍl ibn Ḥasan. (1991). *Jawāmiʿ al-Jāmiʿ*. Dār al-Aḍwāʾ. [In Arabic]

Ṭabāṭabāʾī, Seyyed Muḥammad Ḥusayn. (1973). *Al-Mīzān fī Tafsīr al-Qurʾan*. Muʾassasat al-Aʿlamī li-l-Maṭbūʿāt. [In Arabic]

Thaʿālibī, ʿAbd al-Malik ibn Muḥammad. (1993). *Fiqh al-Lughah*. Dār al-Kutub al-ʿIlmiyyah. [In Arabic]

Thaʿālibī, Sayyid ʿAbd al-Raḥmān. (1995). *Al-Jawāhir al-Ḥisān*. Edited by Abū Muḥammad Ghumārī. Dār al-Kutub al-ʿIlmiyyah. [In Arabic]

Thaʿlabī, Abū Isḥāq Aḥmad. (2001). *Al-Kashf wa al-Bayān*. Dār Iḥyāʾ al-Turāth al-ʿArabī. [In Arabic]

Ṭūsī, Muḥammad ibn al-Ḥasan. (n.d.). *Al-Tibyān fī Tafsīr al-Qur'an*. Edited by Aḥmad Qaṣīr al-ʿĀmilī. Dār Iḥyāʾ al-Turāth al-ʿArabī. [In Arabic]

Vāʿiẓzadeh Khurasanī, Muhammad Reza. (1992). *Farhang-e Vāzhagān-e Mutashābih dar Qur'an*. Mu'asseseh-ye Būstān-e Kitāb. [In Persian]

Yūsuf, ʿAbd al-Qadir. (2001). *Muʿjam al-Muṣṭalaḥāt al-Naḥwiyyah fī al-Turāth al-ʿArabī*. Maktabat al-Khānjī. [In Arabic]

Zabīdī, Muḥammad ibn Muḥammad. (1993). *Tāj al-ʿArūs min Jawāhir al-Qāmūs*. Dār al-Fikr. [In Arabic]

Zamakhsharī, Maḥmūd ibn ʿUmar. (1987). *Al-Kashshāf*. Dār al-Kitāb al-ʿArabī. [In Arabic]

Zuḥaylī, Wahbah. (1998). Al-Tafsīr al-Munīr. Dār al-Fikr. [In Arabic]